

[Рец.]: Українська революція 1917–1921 рр. на Придніпров'ї: збірник документів і матеріалів / Державний архів Дніпропетровської області; уклад.: Ю. Г. Пахоменков, Н.Л. Юзбашева; ред. Н. Л. Юзбашева. – Дніпро : ЛІРА, 2016. – 372 с.

Серед видань українських істориків і архівістів, що останнім часом знайшли вдячних читачів і додали наснаги науковцям, помітно вирізняється праця дніпровських колег. За яскравою жовтогарячою обкладинкою – не менш яскрава і змістовно насичена збірка документів і матеріалів. Вже своїм зовнішнім виглядом: виразним написом назви «Українська революція 1917–1921 рр. на Придніпров'ї», шрифтом, в якому упізнається неповторна стилістика сучасника подій – Георгія Нарбута, тлом вибраних епізодів, – книга миттєво, ніби машиною часу, переносить нас у маловідомий світ обнадійливих і стрімких подій столітньої давнини. З обкладинки читачеві відкривається зігрітий теплим сонцем простір, що чистотою вселяє спокій і, водночас, своїм кольором додає нотку тривоги. На узбіччі обкладинки проступають силуети занепокоєних людей, на звороті – широкий потік могутнього силою революціонізованого народу, на передньому плані – емоційно скинуті догори руки з відкритими та стиснутими долонями, головними уборами і гвинтівками. Центральний напис обкладинки притягує нашу увагу – «на Придніпров'ї». Все це – виразна символіка драматичних і не до кінця пізнаних подій української національної революції на Придніпров'ї. Вона композиційно формує перше сприйняття всього того, що вміщено за цією обкладинкою.

Збірник є актуальною відповіддю на питання сучасності – розширення та поглиблення знань про події національної революції 1917–1921 рр. в Україні у регіональних вимірах. Укладачі свідомі того, що, незважаючи на величезну історіографію, «у багатьох своїх аспектах» події української національно-демократичної революції лишаються маловивченими, особливо на теренах Південно-Східної України (с. 24).

Автори-укладачі збірника доречно зауважують, що попередні археографічні видання і, зокрема – збірники документів і матеріалів з історії революційних подій на території Катеринославської губернії «готувалися в умовах, які не сприяли висвітленню українського руху в регіоні» (с. 5). Це дійсно так – варто пригадати хоча б публікації до 40-річного ювілею «Великого Жовтня», що були видані у Дніпропетровську, Запоріжжі, Кіровограді.

Рецензований збірник свідчить про нове прочитання минулого, переосмислення історичного досвіду, невідворотність відновлення суспіль-

ством втраченої пам'яті, яку намагалися відправити у забуття затяті противники української державності.

Дослідники отримали у користування книгу, що свідчить про набуття сучасною українською історіографією нових методологічних якостей, долання ідеологічної монополії та схематизму. Збірник відображає людське багатоголосся, неоднозначність сприйняття ідей і подій у суспільстві, і, у той же час, повертає моральний борг перед поколіннями безвинно звинувачених, невиправдано забутих, вимушено викреслених з історичної пам'яті політичною владою, що надовго взяла верх в Україні після революційних подій 1917–1921 рр.

Надзвичайно важливо, що ця книга стала результатом об'єднання зусиль фахівців різних спеціальностей і показала наукове зростання, досягнуте на різних напрямках досліджень. Головну роботу над збірником провели начальник відділу інформації та використання документів Державного архіву Дніпропетровської області Н. Л. Юзбашева та Ю. Г. Пахоменков – викладач кафедри філософії, соціології та історії Дніпропетровського державного аграрно-економічного університету.

Збірник став результатом багаторічної копіткої праці науковців над проблематикою історії української революції, пошуком, систематизацією і вивченням історичних джерел цієї доби, захопленням історією свого краю. Основу збірника склали документи Державного архіву Дніпропетровської області, збагачені джерелами Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України та Державного архіву Запорізької області, матеріалами центральної і, особливо – місцевої періодики. Така джерельна база цілком достатня, репрезентативна для ґрунтовної публікації і перспективна для продовження роботи над проблематикою.

Книга свідчить про ретельне опрацювання упорядниками і належну підготовку до публікації історичних джерел у відповідності з вимогами часу, знанням нормативних і методичних документів, тематикою і розумінням провідної ідеї збірника.

Принциповим для багатопроекційної реконструкції процесів укладачі збірника вважають різновидовий склад джерел і різноплановість документів, пропонованих користувачеві. Дотримання цього принципу дозволило авторам

передати багатовимірну картину подій української революції на Придніпров'ї з точок зору різних, часто – протилежних, сторін.

Структура збірника видається цілком логічною і традиційною для видань такого типу, передбачаючи передмову, документальний блок, додатки, коментарі та покажчики, список скорочень та перелік документів. Джерела опубліковані за хронологічним принципом. Це дозволяє користувачам краще усвідомити місце окремих подій на загальній шкалі революційного часу. На наш погляд, виправданим є і групування окремих документів, об'єднаних тематично, під загальним заголовком.

Разом із тим, авторам-укладачам доречно було б деталізувати структуру документального масиву збірника у змісті, розділивши його на логічні блоки – за роками подій, або за політичними режимами, які утверджувалися на Придніпров'ї протягом революційного часу. Такий поділ був би додатковою опорою для дослідників при використанні джерел, увиразнював би динаміку подій національної революції і, водночас, показував би більш перспективні для подальших досліджень хронологічні рамки чи тематичні сюжети. Теж саме можна сказати про перелік документів, вміщений наприкінці збірника. Його також доцільно було б поділити за означеними принципами на логічні структурні блоки. Тим більше, що за складом представлених документів бачиться прагнення авторів показати специфіку кожного з етапів української революції, природу політичних режимів, що утверджували свою владу і діяли на історичній арені.

Укладачі намагалися мовою документів передати особливості перебігу політичних процесів у регіоні, підкреслити їхню етнічну складову, в якій «домінуючою завжди залишалася українська складова» (с.6), розкрити ідейні позиції дійових сил, ступінь громадської активності, динаміку процесів, особистісні риси, пов'язані з різними хвилями революційної активності.

Тематичну і композиційну цілісність збірника забезпечують ряд принципових обставин. По-перше, укладачі чітко тримаються хронологічних рамок революційного процесу, який вони документально відстежують: від 2 березня 1917 р. – початок революційних подій – і до кінця 1921 – початку 1922 р. – знищення на Катеринославщині радянською владою повстанських загонів отамана Григорія Іванова.

По-друге, укладачі намагалися відшукати і подати читачеві історичні джерела, що ілюструють хронологію змін політичної влади на теренах Подніпров'я та охарактеризувати сутнісні зміни,

що приносила з собою кожна нова влада. Відчувається намагання показати масштаб і динаміку подій, територіальні, чисельні, локально-географічні зміни подій часу революції.

Ретельно виписана передмова надає користувачам цієї книги можливість краще відтворити атмосферу історичної епохи і, водночас, вказує надійні віхи у вивченні та дослідженні джерельної бази проблематики.

У комплексі представлених документів знайшло прояв ключове – національне – питання революції у різних його аспектах, як то: відношення влади і громадськості до української мови та культури, до національних політичних, громадських, військових форм організації, до державної самостійності та територіальної цілісності України. Разом із тим, джерела віддзеркалюють відношення населення краю до Української Центральної Ради, гетьманату Павла Скоропадського, Директорії УНР, радянського та білогвардійських режимів, селянсько-повстанських рухів.

Найбільший умовний блок документів висвітлює перший етап революції, – добу Центральної Ради, що варто окремого пояснення. Упорядники показують події, з яких саме починалася революційна хроніка. Ці події ширилися блискавично, наче ланцюгова реакція: оголошення губернатора про «народні безпорядки» в Петрограді, формування структур місцевої влади різного підпорядкування, зокрема – місцевих українських рад, установчі збори Катеринославської «Просвіти», засідання Українського вчительського товариства, скликання зборів солдат-українців, початок українізації військової частини, створення української гімназії...

Звертається увага на широкий спектр яскравих питань, піднятих революцією: час, місце, дату, хід, результати скликання демократичних з'їздів і зібрань різних суспільних верств, громадських організацій, політичних партій. Інформується про склад перших революційних органів. Подаються звіти про роботу Українського національного з'їзду Катеринославщини, перших губернських селянських з'їздів, повітового українського з'їзду та земських зборів у Павлограді... Йдеться про безліч інших важливих питань української революції: вибори до Українських та Всеросійських установчих зборів, заснування і доля «Вільного козацтва», створення українських навчальних закладів, впровадження української мови в освітній процес, зміну влади на місцях, збройне захоплення населених пунктів тощо.

Показано першу радянізацію на Придніпров'ї, що «виявила загальні проблеми режиму й накрес-

лила основні етапи» (с. 14) побудови радянської системи протягом 1918–1921 рр.

Подано блоки документів, що розкривають процес становлення Української Держави на Придніпров'ї, акції опору гетьманському режиму на території краю.

Пізнавальну інформацію несуть документи, що розкривають зміст протирадянського повстанського руху, зокрема – діяльність «Лисогорівського повстанського куреня» в Олександрівському та Нікопольському повітах та повстанський рух під проводом отамана Григор'єва.

Укладачі не обминули увагою і документальні підтвердження репресій проти українців, зловживань та єврейських погромів, якими супроводжувався прихід денікінського режиму. Спираючись на документи вони стверджують, що «репресії проти українців виглядали цілком поміркованими» (с. 18). До таких контроверсійних висновків можна віднести і твердження про часте перебільшення махновських настроїв українських повстанців у сучасній історіографії (с. 18).

Разом із тим, акцентуючи увагу на суперечливих фактах, автори-упорядники збірника не замовчують своїх висновків і бачення подій, уточнюють існуючі оцінки чи заперечують їх. Скажімо, це стосується датування початку організації українського повстанського руху в регіоні у 1920 р., його співвіднесено з червнем-липнем зазначеного року. Задіяні у збірнику документи дозволяють реконструювати географічне розміщення повстанських загонів на Придніпров'ї, соціальний склад повстанства, «наявність альтернативного до петлюрівського проекту повстанського руху, за яким стояли ліві есери (боротьбисти)» (с. 19).

Особлива увага у збірнику приділена авторитетній в українському національному русі організації «Просвіта», що проявляла свою активність на різних етапах революції.

Окремі блоки документів присвячені розгортанню системи каральних органів радянської влади, посиленню червоного терору та партизанської боротьби проти нього. Відновлюючи історичну правду, укладачі звертають увагу й на неприємні для радянської влади факти злочинної діяльності особливого посту № 1 Першої Кінної армії у Кривому Розі, що проявилися у знущанні над затриманими, невмотивованих арештах, розстрілах з метою наживи тощо.

Документи дозволяють проводити паралелі між розстановкою та взаєминами українських і російських сил у Києві з ситуацією у Катеринославі. Наприклад, спираючись на виявлені джере-

ла, укладачі збірника роблять висновок, що «вимушений військовий союз УНР із центральними країнами загострив непрості взаємини між українськими та російськими складовими революції» (с. 15). Документальні джерела цього висновку і сам висновок перегукується з подіями сьогодення, фактом якого є російська агресія проти незалежної України і пошук Україною міжнародної підтримки своєї позиції. На жаль, згаданий висновок, зроблений на основі відносно короткого історичного часу і подій, які він умістив, не дає нашим сучасникам побачити більш далекосяжні наслідки від союзу України із західними партнерами. Проте, це не провина укладачів збірника, а наслідок драматичного перебігу подій вітчизняної історії, яка не має однозначних повторів.

Тема української революції багатопланова і це добре усвідомлюють упорядники рецензованого документального видання. У нього неможливо було вмістити всі виявлені документи, гідні більш активного залучення у науковому обігу. Так само не можна було б в одній книзі вмістити усі сюжети революційного характеру, проілюструвати усі напрямки і тенденції змін, що мали непросту, іноді специфічну і реверсивну динаміку, у всіх сферах і площинах протиборства. Та, цього, вірогідно й не ставили за мету упорядники. Їхня робота може бути продовжена в інших працях, підтримана іншими авторами.

Виконали свою роль у виданні і запропоновані укладачами додатки, що характеризують непересічні епізоди революційної боротьби, описані їх учасниками: встановлення влади УНР у Катеринославі у грудні 1918 р., діяльність повстанського загону Чайківського на Запоріжжі у 1919 р., українське повстання на Придніпров'ї у вересні 1920 р.

Значно полегшать роботу дослідників над збірником авторські коментарі. Водночас, вони підкреслюють наукову зрілість і компетентність авторів-упорядників. Поділ коментарів за змістом та іменною ознакою показує значний потенціал актуалізованих джерел і перспективи наукових досліджень за відповідними напрямками.

На завершення зазначимо, що, на наш погляд, укладачі рецензованого документального видання досягли поставленої мети – «окреслити коло питань, на вирішення яких зосереджувалася увага національного руху на території Придніпров'я та Криворіжжя в період одного з найскладніших етапів вітчизняної історії» (с. 5). Більше того, авторам вдалося спростувати деякі історіографічні міфи та сприяти об'єктивному висвітленню історії 1917–1921 рр.

Вважаємо, що збірник є суттєвим здобутком у науковому вивченні української революції 1917–1921 рр., у збагаченні і популяризації джерельної бази вивчення питань української революції у багатьох її аспектах: національно-політичному, соціально-економічному, ідейно-та духовно-культурному. Тому із задоволенням хотілося б порекомендувати його широкій аудиторії – від професійного історика до масового читача, який хоче краще пізнати минуле своєї країни, своєї малої батьківщини – краю, міста, села, глибше

вивчити досвід попередніх поколінь, дізнатися імена героїв, встановити місця звитяги, варті пошанування.

Оригінальним є загальний висновок, зроблений укладачами на підставі ґрунтовного аналізу джерел: «за результатами можна поставити під сумнів загальний висновок історіографії про поразку Української революції» (с. 24). Він спонукає до нових пошуків та узагальнень.

О. М. Ігнатуша, А. Є. Ігнатуша